

Živa Čebulj

ZRCALKIN PESKOVNIK¹

V članku so na primeru tetralogije Zrcalka Christelle Dabos predstavljeni različni besedotvorni postopki in strategije, in sicer izpeljava, zlaganje, sestavljanje in sklapljanje ter pripis dodatnega pomena že dani besedi. S sistematiziranim gradivom novotvorjenk ugotavljamo, da so vse besedotvorne vrste še žive, najproduktivnejša pa je izpeljava, ki novotvorjenkam omogoča tudi večstopenjskost.

The article focuses on the analysis of my own translations, i.e. fantastic tetralogy *The Mirror Visitor* by Christelle Dabos, the first three parts of which are translated into the Slovene language – *A Winter's Promise* (2019), *The Missing of Clairdelune* (2019) and *The Memory of Babel* (2020). The article presents formation of nouns and adjectives (as well as of verbs and adverbs by the way), »as imaginary persons, places and objects call for the search and formation of the expressions, adequately verbalizing their world, at the same time being sufficiently recognizable and familiar for readers to understand them easily«. The wordmaking analysis of the formation of neologisms offers an insight into translation work along with the procedure and conceptualization of translation, which usually remain hidden to its readers.

Pri prevajanju domišljjskega žanra mladinske književnosti veliko bolj kot pri prevajanju drugih žanrov tvorimo nove besede. Domišljjske osebe, kraji in predmetnost prevajalcu dajejo priložnost iskati in tvoriti izraze, ki ustrezno ubesedujejo izmišljeni svet, obenem pa so naslovniku dovolj prepoznavni in domači, da jih brez težav razume – oziroma da se lahko v domišljjskem svetu udomači. Posebne prevajalske izzive iz besedotvorja je ponudilo prevajanje domišljjske tetralogije *Zrcalka* Christelle Dabos (2019a; 2019b; 2020). V slovenščini so doslej izšle prve tri knjige: *Zimska zaročenca*, *Izginotja na Mesečini* in *Spomin Babilona*. Dokaj obsežna tetralogija je v Franciji, po svetu pa tudi v Sloveniji deležna velike bralske in kritiške pozornosti, v Sloveniji sta bili prvi dve knjigi nagrajeni z zlato hruško. Takšna priznanja so zaveza za odgovorno delo in obenem priložnost za razmislek o opravljenem delu in o tem, kako naprej. Čeprav je mogoče v vsakem prevodu najti trde orehe z najrazličnejših jezikoslovnih vej, se refleksija prevoda osredotoča na novotvorjenke, tvorjene prav za namene te tetralogije.

¹ Članek je bil v obliki referata predstavljen na mednarodnem simpoziju Društva slovenskih književnih prevajalcev 9.–11. oktobra 2020 na temo prevajanja otroške in mladinske književnosti.

Christelle Dabos v številnih intervjujih omenja slog; prepoznavno slogovno sredstvo v njenem delu so pogoste poosebitve predmetov, ki lahko celo oživijo (tako kot šal glavne junakinje). Pomembno slogovno sredstvo je tudi bogato besedišče: avtorica večkrat omeni, da ga kot najstnica ni imela in da ga je začela pridobivati zavestno, ko se je posvetila pisanju.

S pisanjem se je vse spremenilo. Ko sem začela postajati praktično zasvojena s pisanjem, sem se hitro soočila z lastnimi omejitvami. Vrtela sem se okoli enih in istih besed, stavkom je nekaj manjkalo. Takrat sem, da bi si razširila besedni zaklad, začela uporabljati slovar sinonimov. Potem sem začela uporabljati francosko-francoski slovar. Potem etimološki slovar. In nazadnje slovar redkih besed. [...] Šele dosti kasneje sem se zavedela, da je velike resnice možno izraziti tudi s preprostimi besedami. [...] Danes pa se z vsakim trenutkom učim, kako bi se čim bolj približala temu, kar bi rada dala bralcu preko besed. (Saeffel, 2017)

Avtorica bogato besedišče, izbiro manj znanih in celo zastarelih besed omeni v več pogovorih, avtoričine refleksije o tvorjenju novih besed pa nismo našli. Dejstvo je, da so tvorjenke v izvirniku, po francoskem pravopisu, večinoma zapisane z vezajem, na primer fr. '*Passe-Miroir*' (sln. *Zrcalka*) ali fr. '*non-lieu*' (sln. nekraj), kar naslovnik lahko razume kot dve besedi, ki se pišeta skupaj, ne pa nujno kot novotvorjenko. To je zgolj teza, ki bi jo bilo treba preveriti v posebni raziskavi.

Med teoretičnim in praktičnim besedotvorjem

V tem članku uporabljamo dva pojma: teoretično besedotvorje in praktično besedotvorje. Teoretično besedotvorje razumemo kot raziskovalno metodo, ki obdeluje že dano gradivo, ga razčlenjuje in sistematizira, praktično besedotvorje pa je v jeziku spretnega tvorca govorenih in/ali pisanih besedil vsakodnevno orodje.² Pri prevajanju tetralogije *Zrcalka* smo s tvorjenjem novih besed, ustreznih za obravnavani domišljjski svet, uporabili praktično besedotvorje. Z orodji teoretičnega besedotvorja želimo te novotvorjenke analizirati, jih sistematizirati in umestiti v poseben jezikovni svet, ki ga je bilo treba ob prevajanju šele zgraditi.

V nadaljevanju je najprej predstavljeno teoretično besedotvorje po klasifikaciji besedotvornih vrst Jožeta Toporišiča (2004: 143–234). To so izpeljava, zlaganje, sestavljanje in sklapljanje ter pripis dodatnega pomena že dani besedi. Zbrali smo gradivo novotvorjenk iz tetralogije *Zrcalka* in ga sistematizirali, kar nam je omogočilo ugotoviti še, katera besedotvorna vrsta je bila najproduktivnejša in ali so sploh vse besedotvorne vrste še žive.

V članku so obravnavane netvorjene besede, se pravi besede, ki jih lahko razdelimo na dva dela, in sicer na podstavo in obrazilo. Tvorjenka ima lahko eno- ali večdelno podstavo ter eno, dve ali več obrazil. Glede na podstavo in število obrazil ločimo štiri besedne vrste, vse pa sledijo istemu algoritmu za tvorjenje nove besede v šestih korakih. V prvem koraku si zamislimo besedno zvezo, ki postane besedotvorna podstava, iz katere bo nastala nova beseda (majhna miza), v drugem koraku

² Dr. Irena Stramljič Breznik v monografiji *Besedotvorje: Teoretično, praktično in didaktično* (Zora, 2020) praktično besedotvorje opredeli kot aplikacijo teorije v raziskavah, ki preverjajo uporabo tvorbenih zakonitosti, mi pa bomo v tem članku termin razumeli kot aplikacijo teorije v praksi.

en del te besedotvorne podstave izrazimo z obrazilom (-ica), v tretjem koraku tisto, kar ostane, prevedemo naprej v besedotvorni postopek (miza), v četrtem koraku neobraziljenemu delu odvzamemo slovnične morfeme (miz-): tako dobimo podstavo tvorjenke. V petem koraku ustrezno razporedimo obrazilo iz drugega in podstavo iz četrtega koraka (miz- + -ica), v zadnjem koraku pa novotvorjenko še pravopisno in naglasno uredimo (mízica) (Toporišič, 2004: 156). Obenem še posebej opozarjamo na razlikovanje dveh terminov: besedotvorna podstava je besedna zveza, iz katere tvorimo novo besedo, podstava tvorjenke pa je vseh slovničnih morfemov okleščen koren, ki postane jedro nove besede.

Druga v članku uporabljena metodologija besedotvorne analize je stopenjsko besedotvorje, kot ga v slovensko jezikoslovje vpelje Boris Kern: gre za del besedotvorja, »katerega namen je v prvi vrsti izdelati pregleden nabor tvorjenk glede na netvorjeno besedo« (Kern 2010: 335). Stopenjskost smo analizirali zgolj nekaterim tvorjenkam, za izhodišče pa nismo (nujno) šteli netvorjene besede, temveč novotvorjenko, ki z dodajanjem obrazil omogoča tvorjenje nadaljnjih novotvorjenk. Besedotvorni niz, »nabor besed, ki so v tvorbenem razmerju, kar pomeni, da je prva beseda podstava druge besede, druga podstava tretje itd. vse do izkoriščenja tvorbene zmožnosti določenega leksema« (Kern 2010: 339), je v članku označen s puščicami (→).

Izpeljava

Kadar pri tvorjenju nove besede uporabimo enodelno podstavo, ki ji dodamo obrazila, uporabimo besedotvorni postopek izpeljave. Ta besedotvorna vrsta je produktivna za različne skupine novotvorjenk, in sicer tako za samostalniško besedo, kot so oznake in imena oseb, zemljepisna imena ter druge prostorske in časovne oznake, kot za pridevnik, prislov in glagol. Najpogostejša uporabljena obrazila v prevodu tetralogije *Zrcalka* za tvorjenje oznak oseb so popone -nik, -ar in -ež. *Kdor se aktivno ukvarja s spominom*,³ postane spominščnik (poklic, zato z malo, fr. aide-mémoire), in *kdor ima tisoč oz. neskončno obrazov*, je Tisočernik (osebno lastno ime, zato z veliko, fr. Mille-faces). *Tisti, ki znajo izvrstno vohati, tipati ali okušati*, so njuhar, tipar in okušar (fr. Olfactif, Tactile, Gustatif) in *tisti, ki nimajo nobene posebne moči*, so brezmočneži (fr. sans-pouvoirs).

Prav posebno obrazilo je bilo uporabljeno pri besedotvorni podstavi *drugačna bralka*, to je 'bralka, ki lahko z dotikom predmeta prebere občutje ljudi, ki so se predmeta dotaknili pred njo'. Pri prevodu smo se odločili za obrazilo -j- in s tem novotvorjenko zvočno približali besedi brajica, pri branju katere se prav tako uporablja tip. Podstava bral- z izmišljenim obrazilom -j- je omogočila novo poimenovanje: braljka (fr. liseuse). Z nadaljnjo izpeljavo z obrazilom -ski iz tega samostalnika tvorimo pridevnik, ki se nanaša na braljko: braljski. Stopenjskost tvorjenk ponazorimo še z besedotvornim nizom: brati → bralka → braljka → braljski, pri čemer prva in zadnja puščica ne označujeta le izpeljave, temveč tudi konverzijo (sprevrženje), pri kateri je rezultat drugačna besedna vrsta od izhodiščne.

³ S poševnim tiskom je označena besedotvorna podstava.

Z obrazili, kot so -išče, -ica ali -je, so tvorjene predvsem prostorske oznake. Obrazilo -ica izraža namembnost posameznega prostora: *prostor*, v katerem so zaklenjene skrivnosti, je skrivnostnica (fr. Secretarium), *prostor*, v katerem ljudje sanjarijo, je sanjarnica (fr. Imaginoir), v urejevalnici (fr. salle de l'Ordonnateur) pa katalogizirajo in sistematizirajo (knjige in drugo gradivo). V besedotvorni podstavi se družina pojavi dvakrat: družinišče (fr. Familistère) je ustanova, v kateri se ureja vse v zvezi z družino, družinoteka (fr. familiothèque) pa je posebna mediateka, kjer se hranijo spomin, znanje in izkušnje celotne družine. Obrazil med- in -je sta produktivni pri tvorjenju manj določenih, skoraj metafizičnih krajev z besedotvornimi podstavami, kot so: *kraj*, ki je med zrcali (medzrcalje, fr. l'entre-deux), *kraj*, ki je med oboki (medbočje), ali *obdobje*, ki je v nedoločljivi gubi časa (medčasje). Toda če bi tudi zemljepisna lastna imena tvorili z istimi ali podobnimi obrazili, bi domišljjski kraji postali tipski, zato smo pri zemljepisnih lastnih imenih uporabili obrazila, kakršna sicer v slovenščini tvorijo resnične kraje: Telovec (prim. Celovec, fr. Corpolis), Požlahtinci (prim. Beltinci, fr. Plombor), Rožno (prim. Cerčno, fr. Flore). Pri zemljepisnih lastnih imenih je največja oddaljitev od izvirnika pri imenu mesta Oblakovo (fr. Citacielle). Besedotvorna podstava za izhodiščno ime je: fr. **cit  dans le ciel*, mesto na nebu, ki pa je zvočno blizu francoski besedi *citadelle*, 'utrdba'. Besedotvorna podstava **mesto na nebu* se je v slovenščini zdela bolj nasičena z religioznim pomenom kot v izvirniku (nebesa, nebeščani), obenem je bilo zvočno približanje novotvorjenke pomenu utrdba nemogoče. Za ime prestolnice smo zato izbrali povsem drugačno besedotvorno podstavo, in sicer tako, ki izhaja iz lastnosti tega domišljjskega kraja: *kraj*, ki je na nebu, se premika s pomočjo vetra in zna zakriti sonce, tj. *kraj*, ki se obnaša kot oblak, torej Oblakovo (prim. imena slovenskih naselij Bukovo, Grahovo).

Izpeljava je produktivna tudi pri tvorbi glagolov ali pridevnikov (in s tem tudi prislovov), in to večstopenjsko. Iz besedotvorne podstave *spraviti v propast* dobimo novotvorjenko upropastiti, z nadaljnjo izpeljavo (konverzijo) pa upropaščenca, ki z obrazilom -enec upoveduje neudeleženost posameznika pri procesu (trpniškost). To lahko ponazorimo z besedotvornim nizom: *propast* → *upropastiti* → *upropaščene* → **upropaščencev*. Tudi pri novotvorjenih glagolih, kot je razzvočiti (*odstraniti zvok*, fr. 'insonoriser'), nadaljnja konverzija poteka hitro in intuitivno, saj glagol že sam po sebi ponuja številna sredstva za spremembo besedne vrste: glagolnik (razzvočenje) ali deležje (razsnavljanje, razsnovljenje) ipd.

Zlaganje

Pri izpeljavi imamo enodelno podstavo tvorjenke, pri zlaganju pa dvo- ali večdelno, zato je tudi obrazil lahko več. Tipičen primer zloženek so lastna osebna imena slovanskega tipa, kot so Vladislava, Vladimir in Stanislav. Ta tri imena je uporabila pisateljica že v francoskem izvirniku tetralogije, zato smo pri prevajanju imen, ki imajo v izvirniku specifičen pomen, uporabili isti besedotvorni postopek: Mirodana (fr. Patience), Blagoglasi (fr. M lodie), Vedrodraga (fr. Ga t ), Mililjuba (fr. Gr ce), Jasnosveta (fr. Clairemonde) in Vsesneda (fr. Friande). Te gospodične so sestre in tudi v tem domišljjskem svetu je pravljilno število sedem, toda ime sedme sestre je že znana izpeljanka: Nežka (fr. Douce).

Izpeljava kot besedotvorna vrsta je posebej produktivna pri poimenovanju domišljjske predmetnosti: kipoavtomat (*premikajoči se kip s posebej dodeljeno vlogo*, fr.

statue-automate), letovlak (*javno prevozno sredstvo, ki leti*, fr. tramoiseau), čudokava (*kava, ki dela čudeže*, fr. café miracle) in radioklobuk (*klobuk z dodatno funkcijo radiosprejemnika*, fr. chapeau-radio). Besedotvorne podstave so navedene samo kot primer, sicer pa naslovnik takšne izraze individualno opomeni med branjem in s pomočjo konteksta. Z zlaganjem smo dobili tudi oznako oseb glede na njihove zmožnosti: tankoslišec (fr. Acoustique, z vzporednico: jasnovidec, fr. Visionnaire).

Ena sama novotvorjena zloženka je zemljepisno ime: Podmilonebje (fr. Arc-en-Terre). V izvirniku to dobesedno pomeni 'obok na zemlji', a se obenem približa francoskemu poimenovanju za mavrico (fr. arc-en-ciel, dobesedno 'obok na nebu'). Pri takšnem domišljijiskopomenskem zemljepisnem lastnem imenu v izvirniku se nismo mogli odločiti za citatnost, temveč za ustreznico v ciljnem jeziku. Iskanje je potekalo po načelu podobnih lastnosti (metaforično): mavrico vidimo, torej nekje mora biti, a ko jo iščemo, se odmika ali celo izgine, torej ne vemo, kje je. Takšno razlago smo vzporedili s stalno besedno zvezo »pod milim nebom«, ki ima v SSKJ-ju več različnih pomenov: (1) na prostem in (2) kot podkrepitev trditve, s primerom: »gre, kamor se mu pod milim nebom zahoče« (SSKJ²). Ta dva pomena smo uporabili pri oblikovanju besedotvorne podstave *kraj, ki je nekje, na prostem, pod milim nebom*.

Od zlaganja nazaj k izpeljavi

Pri tvorjenju krajevnih in prostorskih oznak je bila izpeljava produktivnejša od zlaganja, saj slednje zaradi daljše podstave običajno deluje preobremenjeno. Podobno preobremenjeno je zvenel prvotni delovni prevod naslova tetralogije: *Zrcalohodka ali *Skozzrcalohodka z besedotvorno podstavo *dekle, ki hodi skozi zrcala*. Čeprav so mogoči tudi daljši naslovi, kot sta *Dekle, ki se je igralo z ognjem* ali *Stoletnik, ki je zlezel skozi okno in izginil*, smo upoštevali slovensko pravljjično in domišljijisko tradicijo in se odločili za enobesedno poimenovanje. Toda tako *Zrcalohodka kot *Skozzrcalohodka sta bili predolgi in pomensko preobremenjeni za naslov celotne tetralogije. Pravljjično gradivo, kjer je v naslovu ženski lik ali ime, daje prednost izpeljankam, torej tvorjenkam z enodelno podstavo, ne pa zloženkam: *Pepelka*, *Motovilka*, *Trnuljčica* ali *Copatarica*, ne pa **pepelospalka*, **motovilojedka*, **trno-spalka* ali **copatošiviljka*. Tako smo se tudi pri izbiri naslova odločili za krnitev zloženke *Skozzrcalohodka: ohranili smo najpovednejši del podstave, in sicer *zrcal-*, in dobili naslov tetralogije *Zrcalka* (fr. La Passe-Miroir). Rezultat je sicer tvorjenka z enodelno podstavo in poleg tega je krnitev posebna vrsta izpeljave, zato bi lahko besedo *Zrcalka* umestili med izpeljanke, vendar se nam je zdelo pomembno opisati prevajalski proces iskanja besede: najprej je sledil postopku zlaganja, izbira oblike pa je s krnitvijo nazadnje privedla do izpeljanke. Morda lahko proces ponazorimo z metodo stopenjskega besedotvorja: *Skozzrcalohodka → *Zrcalohodka → *Zrcalka*.

Sestavljanje in sklapljanje

Enodelni podstavi tvorjenke pri sestavljanju dodamo samo predponsko obrazilo, zato slovnične lastnosti ostanejo enake. Sestavljenke v domišljijiskem svetu *Zrcalke* večinoma označujejo prostor (nekraj, fr. non-lieu, prehodnik, fr. transcendius)

in druge pojme (nebarva, fr. non-couleur). Med primeri sestavljenk posebej omenjamo prestolp, ki ni nastal iz predloge oz. posebnega poimenovanja v izvorniku, tvorjen pa je iz besedotvorne podstave *najpomembnejši, najvišji stolp* s predpono pre-. Gre za najvišji stolp v mestu Oblakovo, v njegovih najvišjih nadstropjih pa sta rezidenca in dvor vladarja oboka, t. i. družinskega duha. Sestavljenka prestolp asociira na blizuzvočnico prestol, in ker vseh besednih iger ni mogoče vedno prevesti, je treba izkoristiti tiste, ki jih omogoča ciljni jezik. Poleg tega je novotvorjenka prestolp posebej produktivna, saj z nadaljnjo izpeljavo z besedotvorno podstavo *kraj, v katerem je prestolp*, dobimo prestolpnico (namesto prestolnice v pomenu 'glavno mesto', čeprav je pomensko blizu). Postopek bi lahko z besedotvornim nizom od netvorjenke izpeljali tako: stolp → prestolp → prestolpnica → *prestolpniški.

Ob naštetih primerih lahko ugotovimo, da je sestavljanje v primerjavi z izpeljavo manj produktivno. Nadalje se je pri pregledovanju gradiva novotvorjenk v tetralogiji *Zrcalka* proti pričakovanjem izkazalo, da je tudi sklapljanje še vedno živ besedotvorni postopek, pri katerem enote večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo. Sicer je tako kot sestavljanje precej manj produktivno od izpeljave ali zlaganja, vendar je vseeno uporabno, in to – presenetljivo – zlasti za oznake premikanja in prostorske oznake: sempatja (fr. zigzag), komajgregor (fr. monte à peine), poovinkih (fr. ricochet), naštop (fr. tac-si) in prekucavla (fr. salondenvers).

Pripis dodatnega pomena

Posebna strategija, ki ni besedotvorna v strogem pomenu besede, je pripis dodatnega pomena že znani besedi. Novi pomen besede je lahko že znanemu pomenu podoben (metaforična raba) ali je v kaki drugi logični, vzročni, prostorsko-časovni zvezi s prvotnim pomenom. Tudi pri tem postopku prevladuje samostalniška beseda: obok (fr. arche) postane 'posebna prostorska enota, podobna državi, vendar odtrgana od drugih podobnih enot sveta'; tožljivka (fr. Rapporteuse) ni le 'ženska, ki rada toži', ampak je to tudi 'spoštovanja vreden naziv, ki si ga je pridobila s prav takšnim početjem'; peskovnik (fr. sablière) postane 'postelja, v katero odnese uporabnika posebne peščene ure'; iglavci (fr. Aiguilleurs) pa so 'ljudje z notranjo magnetno iglo, s katero lahko kadarkoli najdejo kogarkoli, ne glede na to, kje se nahaja'. Nov pomen lahko pripišemo tudi glagolom: brati ne pomeni več le 'prebirati črke in razbirati njihov pomen', temveč 'z dotikom predmeta prepoznati duševno stanje ljudi, ki so se ga dotaknili pred nami'.

Igra v domačem peskovniku

Praktično besedotvorje se pri prevajanju zdi posebna igrarija, vendar gre pri tem za posebno jezikovno mehaniko, matematiko jezika, ki je priučena z uporabo jezika ter razkrita v slovničarskih opisih in algoritmih. Pri pregledu gradiva novotvorjenk za tetralogijo *Zrcalka* smo ugotovili, da so vse štiri besedotvorne vrste žive, čeprav je izpeljava najproduktivnejša od vseh in tudi edina, ki omogoča nadaljnje tvorjenje, s tem pa tudi večstopenjskost tvorjene besede. Ugotavljamo, da izbira besedotvorne vrste običajno ni motivirana z izvornikom, temveč se prilagaja jezikovnemu sistemu

ciljnega jezika glede na besedotvorno podstavo. Zanimivo bi bilo, če bi gradivo primerjalno pregledali tudi na ta način.

Viri

Christelle Dabos, 2019a: *Zrcalka. Zimska Zaročenca*. Ljubljana: Sanje.

Christelle Dabos, 2019b: *Zrcalka. Izginotja na Mesečini*. Ljubljana: Sanje.

Christelle Dabos, 2020: *Zrcalka. Spomin Babilona*. Ljubljana: Sanje.

Literatura

Boris Kern, 2010: Stopenjsko besedotvorje. V: *Slavistična revija*, letnik 58/2010, št. 3, str. 335–348.

Jože Toporišič, 2004: *Slovenska slovnica*, četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Saefiel, 2017: Rendez-vous littéraire, Interview de Christelle Dabos: <http://lespetitsmotsdesaefiel.com/interview-de-christelle-dabos>. (Dostop 19. 11. 2020.)

Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, www.fran.si. (Dostop 24. 11. 2020.)